

Athari za Kiimbo kwenye Maana za Kialami Pragmatiki ‘mh’ katika Mazungumzo ya Kiswahili

Magreth J. Kibiki¹

Ikisiri

Makala hii inahusu athari za kiimbo kwenye maana za Kialami Pragmatiki (kuanzia sasa KIPRA) *mh* katika mazungumzo ya Kiswahili. Data za makala hii zimekusanywa kutoka katika mazungumzo yasiyo rasmi yanayofanywa na wazungumzaji wa Kiswahili katika maeneo yasiyo rasmi kama vile kwenye vijiwe vya kahawa na vijiwe vya mamantilie. Uchambuzi wa data umeongozwa na Nadharia ya Umuktadhaishaji ya Gumperz (1982). Matokeo ya uchunguzi huu yanaonesha kwamba kiimbo kina uamilifu wa kubadilisha maana. Hii ni kwa sababu maana za KIPRA *mh* zinaonekana kubadilika kadiri KIPRA hicho kinavyosemwa kwa viimbo tofautitofauti. Miongoni mwa maana tulizozibaini katika makala hii ni kuashiria jibu la swali linalothibitisha jambo, kudokeza kwamba mzungumzaji anaanzisha mazungumzo, anashangaa jambo, anauliza swali linalomhamasisha mshiriki mwingine wa mazunguzo atoe jibu, kumtaka mshiriki mwingine wa mazungumzo arudie alichokisema au kuthibitisha zaidi kama kile alichokisikia ni sahihi au la, na kuonesha kuwa mzungumzaji amepatia jambo. Kwa ujumla, kiimbo kinaonekana kuwa na athari kwenye maana katika mazungumzo ya Kiswahili.

1.0 Utangulizi

Vialami Pragmatiki (kuanzia sasa VIPRA) ni maneno au virai kutoka katika kategoria mbalimbali za kisintaksia, kama vile: vielezi, viunganishi, vitenzi, vihisishi na virai vihusishi vinavyotumiwa katika mazungumzo ili kusaidia kumueleweshwa mshiriki wa mazungumzo kufasiri uhusiano baina ya tamko linalosemwa sasa na lililosemwa kabla au litakalosemwa baadaye. VIPRA huwa na maana zake za msingi ambazo ni za kimchakato². Maana hizo hutajirishwa na muktadha vinamotumika; na hivyo, kuchanua maana tofautitofauti za ziada kulingana na muktadha wa matumizi (Fraser, 1999; Nasir, 2017). Ufafanuzi kuhusu VIPRA unaotolewa na Fraser (1999) na Nasir (2017) unadhihirisha kuwa ni vipashio muhimu katika kuchanua maana

¹ Mhadhiri, Idara ya Lugha na Fasihi, Kitivo cha Humanitia na Sayansi za Jamii, Chuo Kishiriki cha Elimu Dar es Salaam, Tanzania. Barua pepe: Kibiki65@gmail.com

² VIPRA hurejelewa kuwa vina maana za kimchakato kwa sababu havina vijenzi semantiki bayana vinavyotumika kuvifafanua kama ilivyo katika maneno baba, meza na kadhalika. Maana zake za msingi hutegemea namna kipashio hicho kinavyosaidia kulifasiri tamko la sasa kwa kuhusianisha na tamko la awali au linalofuatia (Fraser, 1999).

katika lugha ya mazungumzo. Akifafanua zaidi kuhusu VIPRA, Kibiki (2020) anaweka bayana kwamba maana mbalimbali zinazochanuzwa na VIPRA hutokana na sababu kama vile kukaa kwake katika nafasi tofautitofauti katika tamko, kusemwa kwa viimbo tofautitofauti na tabia yake ya kusemwa huku vikiambatana na matendo na ishara mbalimbali za mwili. Hoja hii inaashiria kwamba kiimbo ni kipengele kimojawapo cha kimuktadha kinachoathiri maana zinazochanuzwa na VIPRA.

Hata hivyo, si rahisi kusema kiimbo ni nini hasa kwa sababu kinaonekana kuwa ni dhana changamani inayohusisha vipengele mbalimbali vya lugha kama vile sarufi, pragmatiki na masuala ya hisia (Halliday, 1994; Snow na Balog, 2002). Hali hii imesababisha kuibuka kwa pande mbili za wataalamu wenye mawazo yanayosigana kuhusu dhana ya kiimbo. Wapo wanaisimu wanaofasili kiimbo kuwa ni umbo-sauti linalotokana na mpando-shuko wa sauti za maneno wakati wa usemaji (taz. Kwa mfano, Kreidler, 2002; Massamba, Kihore na Msanjila, 2013). Tukiichunguza fasili hii tunabaini kwamba wataalamu hawa wanafafanua kiimbo kwa kujikita katika taaluma za fonolojia na fonetiki. Kwa mujibu wa fasili hiyo kiimbo huweza kuwa ama cha chini, cha kati au cha juu. Kwa upande mwingine, wanaisimu kama vile Egan (1980) na Baumann na Grice (2006) wanafafanua kiimbo kwa mwelekeo wa taaluma ya pragmatiki. Kwa mujibu wa wataalamu hawa, fasili ya kiimbo inayohusisha mpando-shuko wa mawimbi ya sauti ni fasili finyu ya kiimbo. Kwa hiyo, wanafasili kiimbo kuwa ni namna tofautitofauti za kusema neno au mfululizo wa maneno. Wanafafanua kwamba fasili hii ni pana kwani licha ya kiimbo kuhusisha mpando-shuko wa mawimbi ya sauti, kinajumuisha pia vipengele vingine vya kimsikiko kama vile mkazo, kidatu, urefushaji wa silabi na kadhalika. Hivyo, kutokana na fasili hii tunaweza kuwa na viimbo kadha wa kadha. Makala hii imeongozwa na fasili ya kiimbo kwa mujibu wa Egan (1980) na Baumann na Grice (2006). Sababu ya kuteua fasili ya wataalamu hawa ni kwamba ufafanuzi kuhusu athari za kiimbo kwenye dhima za KIPRA *mh* katika utafiti huu umekitwa zaidi katika taaluma ya pragmatiki.

Suala la athari za kiimbo kwenye maana katika lugha limewavutia wanaisimu wengi (taz., kwa mfano, Egan, 1980; Pierrehumbert na Hirschberg, 1990; Couper-Kuhlen na Selting, 1996; Brazil, 1997; Kreidler, 1998; Schegloff, 1998; Wichmann, 2000; Winnerstom, 2001; Couper-Kuhlen na Ford, 2004 na House, 2005; Massamba na wenzie, 2013). Hata hivyo, kwa kuwa halikuwa lengo la tafiti hizo kuchunguza athari za kiimbo kwa kuhusisha na vipengele fulani mahususi vya lugha, vikiwamo VIPRA, tunakosa ufafanuzi wa namna kiimbo kinavyoathiri maana za VIPRA. Utafiti pekee uliohusisha athari za kiimbo kwenye maana za VIPRA ni wa Kibiki na Malangwa (2019). Hata hivyo, utafiti huo umechunguza athari za kiimbo kwenye maana za KIPRA *eh* na si KIPRA kinachoshughulikiwa katika makala hii ambacho ni *mh*. Aidha, matokeo ya utafiti wa Kibiki na Malangwa (2019) yanaonesha kwamba upo uwezekano wa VIPRA kutofautiana katika namna kiimbo kinavyoathiri maana zake. Kila KIPRA kina upekee wake katika namna kiimbo kinavyoathiri

maana. Ni wazi kuwa utafiti zaidi unahitajika ili kubaini athari za kiimbo kwenye maana za KIPRA *mh* na ndiyo lengo la makala hii.

2.0 Nadharia

Utafiti huu uliongozwa na Nadharia ya Umuktadhaishaji iliyoasisiwa na John Gumperz (1982). Nadharia hii ya Umuktadhaishaji inaitazama maana kama kitendo kinachorekebisha na muktadha na kinachorekebisha muktadha pia. Gumperz (1982) anasisitiza kwamba matamko hukitwa katika muktadha ambao hufanikisha na kurahisisha mchakato mzima wa kubaini maana za matamko hayo. Hivyo, maana haiukiliwi na kile tu kinachosemwa bali kwa kuzingatia namna tamko hilo linavyotumiwa katika muktadha husika. Ili kung'amua maana ya kinachosemwa, nadharia hii inasisitiza zaidi kuzingatia viashiria mbalimbali vya kimuktadha. Viashiria vya kimuktadha kwa mujibu wa Gumperz (1982), vinajumuisha vipengele mbalimbali vya lugha. Vipengele hivyo ni kama vile vya kiisimu (kwa mfano, maneno yaliyotumika, mpangilio wa vipashio katika sentensi, uhusiano baina ya tamko moja na jingine na maana za msingi za matamko hayo), mada, viziada lugha kama vile viarudhi (mfano, kiimbo, mkazo na kidatu), matendo na ishara mbalimbali za mwili (kama vile mwonekano wa macho, sura na pingiti). Kwa mujibu wa nadharia hii, viashiria hivi vya kimuktadha vinachukuliwa kama malighafi za kisemiotiki zinazosaidia kuchanua maana. Nadharia hii ilitiuliwa kwa sababu inasisitiza kuzingatia viashiria mbalimbali vya kimuktadha katika kuathiri maana ambapo kiimbo ni miongoni mwa viashiria hivyo. Kwa hiyo, kwa kutumia mifano dhahiri, mtafiti ameonesha namna kiimbo (kama kiashiria kimojawapo cha kimuktadha) kinavyoathiri maana za KIPRA *mh*.

3.0 Mbinu za Utafiti

Utafiti huu ni wa uwandani. Ulifanyika kuanzia mwezi Agosti mpaka Septemba, 2018. Data za utafiti huu zilikusanywa kutoka katika mazungumzo yasiyo rasmi yanayofanywa na wazungumzaji wa lugha ya Kiswahili katika vijiwe vya kahawa na vya mamantilie. Vijiwe hivi viliteuliwa kwa sababu unywaji wa kahawa na shughuli za mamantilie huambatana na mazungumzo; na hivyo, VIPRA hutumika zaidi. Eneo la utafiti lililotumika kupata vijiwe vya utafiti huu ni mkoa wa Dar es Salaam, wilaya ya Ubungo, kata ya Manzese na mkoa wa Tanga, wilaya ya Tanga Mjini, kata ya Ngamiani-kati. Jumla ya vijiwe 10 vilitumika kupata data ya utafiti huu. Vijiwe 10 vilivyotumika vilipatikana kwa kutumia mbinu ya usampulishaji tajwa na usampulishaji lengwa. Ili kupata data kutoka katika vijiwe hivyo, mbinu ya ushuhudiaji-shiriki ilitumika. Kupitia mbinu hii, mazungumzo yanayofanyika katika vijiwe vya kahawa na vya mamantilie yaliweza kurekodiwa katika kinasasauti. Baada ya kukusanya mazungumzo hayo, mtafiti aliyanukuu kwa kuongozwa na mfumo wa unukuzi kwa mujibu wa Psathas na Anderson (1990). Hata hivyo, alama za unukuzi zilizopendekezwa na Psathas na Anderson (1990) hazikutosha kufafanua vipengele vyote vya kimsikiko. Hivyo, mtafiti alibuni alama nyingine ili zimsaidie

msomaji kuelewa vipengele hivyo (taz. Kiambatisho). Baada ya kunukuu mazungumzo hayo, mtafiti aliteua mazungumzo yenye data zinazohitajika na kuzifanyia uchambuzi. Uchambuzi wa data ulifanywa kwa kutumia mkabala wa kitaamuli (Creswell, 2014) na kwa kutumia mbinu ya uchambuzi kilongo (Ponera, 2019).

4.0 Athari za Kiimbo kwenye Maana za KIPRA *mh*

Kwa mujibu wa data zilizokusanywa kutoka katika mazungumzo yaliyofanyika katika vijiwe vya kahawa na vya mamantilie, kiimbo kilionekana kuwa na athari kwenye maana za KIPRA *mh*. Utafiti huu umethibitisha kwamba kiimbo katika Kiswahili cha mazungumzo husababisha KIPRA hicho kichanuze maana tofautitofauti. KIPRA *mh* kilionekana kuchanuzwa maana tofauti kadiri kiimbo tofauti kilipotumiwa. Kwa mfano, KIPRA *mh* kiliposemwa kwa kiimbo cha maelezo, kilitumika kuashiria jibu la swali linalothibitisha jambo. Data Na. 1 kutoka katika mazungumzo yaliyofanyika katika kijiwe cha kahawa inadhihirisha athari hizo:

Data Na. 1:

1. A. Hivi 0744 ni voda?
2. B. Mh.

Chanzo: Mazungumzo katika kijiwe cha kahawa, Tanga (2018)

Katika muktadha huu wa mazungumzo, Mzungumzaji A anauliza swali linalohitaji uthibitisho kama namba husika ni ya mtandao wa simu wa voda au la. Mzungumzaji B anajibu swali hilo kwa kutumia KIPRA *mh* (taz. Data Na. 1, mstari wa 2). KIPRA hicho kinasemwa kwa kiimbo cha maelezo (Mh). Kiimbo hicho kinasababisha KIPRA hicho kichanuze maana ambayo ni jibu la swali linalothibitisha jambo.

Vilevile, KIPRA *mh* kilibainika kusemwa kwa kiimbo cha maelezo kuashiria jibu la swali linalothibitisha kile kinachosemwa na jibu la swali linaloashiria kuafiki kile kinachosemwa. Tuchunguze pia Data Na. 2 na 3:

Data Na. 2:

3. A. Ulimwambia anunue na mboga ya majani?
4. B. Mh, nilimwambia.

Chanzo: Mazungumzo katika kijiwe cha mamantilie, Dar es Salaam (2018)

Data Na. 3

5. A. ...lakini hata kama hali ngumu, maendeleo si tunayaona?
6. B. Mh, maendeleo yanaonekana.
7. C. Tusimlaumu tu Raisi kuna vitu anafanya tena VIKUBWA. Sisi wenyewe ndiyo tulisema “o:h tunamtaka rais dikteta” ndiyo huyo kaja sasa....

Chanzo: Mazungumzo katika kijiwe cha kahawa, Tanga (2018)

Data Na. 2 na 3 zinaonesha kwamba KIPRA *mh* kinasemwa kwa kiimbo cha maelezo (Mh). Kwa kuzingatia viashiria vya kimuktadha kama vile kile kilichosemwa na washiriki wa mazungumzo kabla na baada ya kutumia KIPRA *mh* na namna KIPRA hicho kilivyosemwa, maana mbili tofauti zinaonekana kuchanuzwa. Maana hizo ni jibu la swali linalothibitisha kile kilichosemwa (taz. Data Na. 2, mstari wa 4) na maana nyingine ni jibu la swali linaloashiria kuafiki kile kinachosemwa (taz. Data Na. 3, mstari wa 6).

Vilevile, KIPRA *mh* kiliposemwa kwa kiimbo cha kusita kilichohusisha kuongeza mkazo katika sauti /m/ huku sauti hiyo ikisemwa kwa kuikatiza ilhali sauti /h/ ikiwa na msikiko hafifu, kiliashiria kwamba mzungumzaji anasita au hana uhakika na jambo. Data Na. 4 yenye mazungumzo yaliyofanywa katika kijiwe cha kahawa inathibitisha hilo:

Data Na. 4:

8. A. Hivi atakuwa na miaka mingapi sasa hivi?
9. B. M-h, miaka yake sikumbuki kwa kweli.
10. A. Lakini wanalingana tu na mwanangu...

Chanzo: Mazungumzo katika kijiwe cha kahawa, Tanga (2018)

Katika Data Na. 4 mstari wa 9, KIPRA *mh* kinasemwa kwa kiimbo cha kusita kinachohusisha kuongeza mkazo zaidi katika sauti /m/ huku sauti hiyo ikisemwa kwa kuikatiza ilhali sauti /h/ ikiwa na msikiko hafifu (M-h). Kwa kuzingatia muktadha wa mazungumzo katika data hii, maana inayochanuzwa kama athari ya kiimbo hicho ni kuashiria kwamba mzungumzaji anasita au hana uhakika na jambo.

Utafiti huu ulibaini pia kwamba KIPRA *mh* kiliposemwa kwa kiimbo cha kuafiki kinachohusisha mwendelezo wa sauti /m/ na kufuatiwa na sauti /h/ yenye msikiko hafifu, kilitumika kuashiria kwamba mzungumzaji anaafiki na anasisitiza kile kilichosemwa na mzungumzaji mwingine. Data Na. 5 inayohusu mazungumzo yaliyofanyika katika kijiwe kimojawapo cha mamantilie inathibitisha athari hizo:

Data Na. 5:

11. A. Sasa hivi inabidi kuwa makini kweli na biashara.
12. B. M::h kuna biashara sasa hivi ukirogwa kuifanya basi hata mtaji unakwenda na maji.
13. A. Biashara ya chakula ndiyo naona walau inatoka...

Chanzo: Mazungumzo katika kijiwe cha mamantilie, mkoani Tanga (2018)

Data Na. 5 mstari wa 12 inaonesha kwamba KIPRA *mh* kinasemwa kwa kiimbo tofauti na kilivyosemwa awali katika Data Na. 1, 2, 3 na 4. Katika data hii, KIPRA *mh* kinasemwa kwa kiimbo cha kuafiki kikihusisha mwendelezo wa sauti /m/ na kufuatiwa na sauti /h/ yenye msikiko hafifu (M::h). Hivyo, kiimbo kama kiashiria kimojawapo cha kimuktadha kinaonekana kuathiri maana inayochanuzwa. Maana

inayochanuzwa kutokana na athari hiyo ya kiimbo ni kuashiria kwamba mzungumzaji anaafiki kile kilichosemwa na anasisitiza kuhusu jambo hilo.

Vilevile, ilibainika kwamba KIPRA *mh* kiliposemwa kwa kiimbo cha upole kikihusisha mwendelezo wa sauti /m/ na kufuatiwa na sauti /h/ yenye msikiko hafifu, kilitumika kuashiria kwamba mzungumzaji anakubaliana na kinachosemwa na kwamba anakithamini. Data Na. 6 kutoka katika mazungumzo yaliyofanywa katika kijiwe kimojawapo cha mamantilie inathibitisha athari hizo za kiimbo:

Data Na. 6:

14. A. ...Nimepungua e::h?(°)
15. B. M::h (°), yaani sasa hivi unapendeza.
16. A. Ha ha ha nimepunguza ugali, we: nilinenepa mno...

Chanzo: Mazungumzo katika kijiwe cha mamantilie, Dar es Salaam (2018)

Tofauti na namna KIPRA *mh* kilivyosemwa katika Data Na. 5 mstari wa 12, katika Data Na. 6 mstari wa 15, KIPRA *mh* kinasemwa kwa kiimbo cha upole kinachohusisha mwendelezo wa sauti /m/ na kufuatiwa na sauti /h/ yenye msikiko hafifu (M::h(°)). Kwa kuzingatia nini kimesemwa kabla na baada ya kutumia KIPRA *mh* ni wazi kwamba kiimbo hicho kimetumika kuashiria kwamba mzungumzaji anakubaliana na kinachosemwa na anakithamini pia.

Aidha, data ya utafiti huu inaonesha kwamba KIPRA *mh* kiliposemwa kwa kiimbo cha kuanzisha mazungumzo kinachohusisha mwendelezo zaidi wa sauti /h/, kiliashiria maana kwamba mzungumzaji anaanzisha mazungumzo. Data Na. 7 yenye mazungumzo kutoka katika kijiwe kimojawapo cha kahawa inathibitisha athari hizo za kiimbo:

Data Na. 7:

17. A. ((Anafika na kuanza kuzungumza)) Mh:::, mambo yako yanakwendaje?
18. B. Mwenyezi Mungu anajaalia bwana, sasa hivi alhamdulillah mambo yanakwenda vizuri. Vipi za huko?
19. A. Kwema tu...

Chanzo: Mazungumzo katika kijiwe cha kahawa, Dar es Salaam (2018)

Katika muktadha huu wa mazungumzo, mzungumzaji A anaonekana kuanzisha mazungumzo na mzungumzaji B huku akitumia KIPRA *mh* (taz. Mstari wa 17). KIPRA hicho kinasemwa kwa kutumia kiimbo cha kuanzisha mazungumzo kinachohusisha mwendelezo zaidi wa sauti /h/ (Mh:::). Namna KIPRA hicho kilivyosemwa na matumizi yake mwanzoni mwa tamko, vinaashiria kwamba maana inayochanuzwa katika muktadha huu wa mazungumzo ni kuashiria kuanzisha mazungumzo.

Kadhhalika, data ya utafiti huu inaonesha kwamba KIPRA *mh* kiliposemwa kwa kiimbo cha mshangao, kiliashiria kwamba mzungumzaji anashangaa jambo.

Data Na. 8 kutoka katika kijiwe kimojawapo cha kahawa inadhihirisha ujitokezaji huo:

Data Na. 8:

20. A. ...Umeiona hiyo habari?
21. B. ...Ndiyo naisoma hapa.=
22. C. = kuna nini tena?
23. B. Yaani, baba mzazi eti kamlawiti mwanaye wa kumzaa!
24. C. Mh! si ufilauni mkubwa huo. Hao ndiyo wale wanaokwenda kwa waganga wanapewa masharti "ili ufanikiwe, kamlawiti mwanao". Upumbavu gani huo!...

Chanzo: Mazungumzo katika kijiwe cha kahawa, Tanga (2018)

Katika Data Na. 8 mstari wa 24, KIPRA *mh* kinasemwa kwa kiimbo cha mshangao (Mh!). Kiimbo hicho kinaathiri maana ya KIPRA hicho kwa kuifanya ibadilike. Tofauti na maana ya kuanzisha mazungumzo iliyochanuzwa katika Data Na. 7, mstari wa 17, maana inayochanuzwa katika data hii (Data Na. 8) ni kuashiria kwamba mzungumzaji anashangaa jambo.

Pia, KIPRA *mh* kiliposemwa kwa kiimbo cha swali, kilitumika kuashiria maana mbili tofauti. Kwanza, kilitumika kuashiria kwamba mzungumzaji anauliza swali linalomhamasisha mshiriki mwingine wa mazungumzo atoe jibu; na pili, kilitumika kama mbinu ya kuvuta usikivu na kuisitiza kile kinachosemwa. Data Na. 9 kutoka katika mazungumzo yaliyofanywa katika kijiwe cha kahawa na Data Na. 10 kutoka katika kijiwe cha mamantilie zinathibitisha athari hizo za kiimbo:

Data Na. 9:

25. A. ((Huku akimwonesha mzungumzaji B picha iliyomo kwenye simu yake)). Hebu mwangalie Zaina ((mzungumzaji B anasogea na kuangalia picha)).
26. B. Ila Damson aliacha mwanamke KWELIKWELI.=
27. A. Hapo anapiga picha hizo ili kumringishia Damson.
28. B. Huyu mwanamke ndiyo alikuwa anamfaa Damson, mh? Sio wale aliokuwa anahangaika nao wale, mh? Yule alikuwa mke mwema kabisa.
29. B. Ndoa zina mambo mengi. Ukute alikuwa anamuwekea ratiba ukutani ha ha ha.
30. A. Ha ha ha ratiba ya chakula siyo?.....

Chanzo: Mazungumzo katika kijiwe cha kahawa, Dar es Salaam (2018)

Data Na. 10:

31. A. ...Ulishamjulisha Ashura, mh?

32. B. Eh, nilishamwambia. Tena alisema atapitia leo jioni.
 33. A. Sawa.

Chanzo: Mazungumzo katika kijiwe cha mamantilie, Tanga (2018)

Mazungumzo katika data hizi mbili tofauti yalipochunguzwa, ilibainika kwamba KIPRA *mh* kinasemwa kwa kiimbo cha juu cha swali (mh?). Kiimbo hicho kinasababisha maana mbili tofauti zichanuzwe ambazo ni kuashiria kwamba mzungumzaji anauliza swali linalomhamasisha mshiriki mwingine wa mazungumzo atoe jibu (taz. Data Na. 9, mstari wa 28) na kuashiria kuvuta usikivu na kusisitiza kile kinachosemwa (taz. Data Na. 10, mstari wa 31).

Vilevile, KIPRA *mh* kiliposemwa kwa kiimbo cha juu cha swali kinachohusisha mwendelezo kidogo wa sauti /m/, kiliashiria kwamba mzungumzaji anamtaka mshiriki mwingine wa mazungumzo arudie alichokisema au anataka kuthibitisha zaidi kama kile alichokisikia ni sahihi au la. Data Na. 11 kutoka katika mazungumzo yaliyofanywa katika kijiwe kimojawapo cha mamantilie inadhihirisha hilo:

Data Na. 11:

34. A. ... Nakwambiaje, Mbaruku siku hizi anakaa nyumba haina hata umeme.
 35. B. M:h?
 36. A. Anakaa nyumba haina umeme sasa hivi.
 37. B. Sasa nakwambia atanikumbuka. Mimi nilikuwa namwambia mume wangu hizo hela usinunue gari tununue kiwanja tujenge, o::h usinipangie mipango yangu. "Usinipelekeshe". Matokeo yake ndiyo hayo...

Chanzo: Mazungumzo katika kijiwe cha mamantilie, Tanga (2018)

Tukiyachunguza mazungumzo katika Data Na. 11 tutabaini kwamba mzungumzaji A anampa taarifa mzungumzaji B zinazohusu kitendo cha Mbaruku kuhamia nyumba isiyo na umeme (taz. mstari wa 35). Taarifa hizo zinaonekana kuwa ngeni kwa Mzungumzaji B. Kwa hiyo, anatomia KIPRA *mh* ambacho anakisema kwa kiimbo cha juu cha swali kinachohusisha mwendelezo kidogo wa sauti /m/ (M:h?) akimtaka mzungumzaji A arudie kile alichokisema awali na kukithibitisha. Mzungumzaji A katika mstari wa 36 anarudia kile alichokisema awali. Hivyo, kiimbo kama kiashiria kimojawapo cha kimuktadha kinaonekana kuathiri maana inayochanuzwa. Kwa hiyo, maana inayochanuzwa kutokana na athari ya kiimbo katika muktadha huu wa mazungumzo ni kuashiria kwamba mzungumzaji anamtaka mshiriki mwingine wa mazungumzo arudie alichokisema au anataka kuthibitisha zaidi kama kile alichokisikia ni sahihi au la.

Ilibainika pia kwamba KIPRA *mh* kiliposemwa kwa kiimbo cha kuitika kikihusisha ruwaza za kupanda na kushuka huku sauti /m/ ikisemwa kwa

mwendelezo, kiliashiria kwamba mzungumzaji anaitika. Data Na. 12 inayohusu mazungumzo kutoka katika kijiwe kimojawapo cha kahawa inathibitisha hilo:

Data Na. 12:

38. A. ((Anamwita mzungumzaji B)) Kevini.
39. B. ↑M::h↓
40. A. Jana mlifanikiwa kujisajili?
41. B. Eh, tulifanikiwa japo kulikuwa na foleni sana...

Chanzo: Mazungumzo katika kijiwe cha kahawa, Dar es Salaam (2018)

Ilibainika kwamba namna KIPRA *mh* kilivyosemwa katika Data Na. 12, mstari wa 39 ni tofauti na namna kilivyosemwa katika Data Na. 11, mstari wa 35 kilipotumiwa kumtaka mshiriki mwingine wa mazungumzo arudie alichokisema awali au kuthibitisha zaidi kama kile alichokisikia ni sahihi au la. Katika muktadha huu wa mazungumzo, KIPRA *mh* kinasemwa kwa kiimbo cha kuitika kinachohusisha ruwaza za kupanda na kushuka huku sauti /m/ ikisemwa kwa mwendelezo (↑M::h↓). Kwa kuzingatia viashiria mbalimbali vya kimuktadha kama vile mazungumzo kabla na baada ya kutumia KIPRA *mh*, ni wazi kwamba maana inayochanuzwa kutokana na athari za kiimbo hicho ni kuashiria kwamba mzungumzaji anaitika.

Aidha, KIPRA *mh* kiliposemwa kwa kiimbo cha kupatia jambo ambapo sauti /h/ ndiyo inayosemwa kwa kuwekewa mkazo zaidi na kwa uendelezi, kiliashiria kwamba mzungumzaji amepatia jambo. Data Na. 13 inayohusu mazungumzo kutoka katika kijiwe cha kahawa inadhihirisha maana hizo tofauti:

Data Na. 13:

42. A. We: angalia huyu kijana aliyeuza nyumba huyu m:h, m:h (0.4)=
43. B. =Nani, huyu Msambaa?
44. A. Mh::: Msambaa. Aliuza nyumba akauziwa 'Tandam'. Wakaenda kubeba miwa. Gari si ikakaanga mashine.
45. B. Mh!
46. A. Haya magari yana wenyewe.
47. B. Madereva nao ukiwabana sana unaharibu. We unampa kifaa cha mamilioni halafu unampa posho elfu kumi...

Chanzo: Mazungumzo katika kijiwe cha kahawa, Tanga (2018)

Katika Data Na. 13 mstari wa 44, KIPRA *mh* kinasemwa kwa kiimbo cha kupatia jambo ambapo sauti /h/ ndiyo inayosemwa kwa kuwekewa mkazo zaidi na kwa uendelezi (Mh:::). Katika data hii, KIPRA *mh* kinachanuzwa maana ambayo ni kuashiria kwamba mzungumzaji amepatia jambo. Kwa upande mwingine, KIPRA *mh* katika mstari wa 45 kinasemwa kwa kiimbo tofauti na kilivyosemwa katika mstari wa 44. Hapa mzungumzaji B anakisema KIPRA hicho kwa kiimbo cha

kushangaa. Maana inayochanuzwa kutokana na kiimbo hicho ni kuashiria kwamba mzungumzaji anashangaa jambo.

Vilevile, ilibainika kwamba KIPRA *mh* kiliposemwa kwa kiimbo cha dharau kilichohusisha pia uendelezi wa sauti /h/, kiliashiria kwamba mzungumzaji anadharau jambo au kile kilichosemwa na mzungumzaji mwingine. Data Na. 14 inayohusu mazungumzo kutoka katika kijiwe kimojawapo cha kahawa inadhihirisha athari hizo:

Data Na. 14:

48. A. ...Timu ya Yanga bwana taifa kubwa:: haina mpinzani.
49. B. ((Huku akionesha sura ya dharau)) Mh::ō mmefungwa mpaka na kitimu cha mtaani halafu kwa sauti kubwa kabisa unajinadi eti “timu Yanga bwana” hamna lolote...

Chanzo: Mazungumzo katika kijiwe cha kahawa, Dar es Salaam (2018)

Tofauti na namna KIPRA *mh* kilivyosemwa katika Data Na. 13 mstari wa 44 kilipotumiwa kuashiria kupatia jambo, katika muktadha huu wa mazungumzo, KIPRA *mh* kinasemwa kwa kiimbo cha dharau kinahusisha pia mwendelezo wa sauti /h/ (Mh::ō). Maana inayochanuzwa kutokana na athari ya kiimbo hicho ni kuashiria kwamba mzungumzaji anadharau jambo au kile kilichosemwa na mzungumzaji mwingine.

Data ya utafiti huu inaonesha pia kwamba KIPRA *mh* kiliposemwa kwa kiimbo cha kukumbuka kikihusisha mwendelezo wa sauti /h/, kiliashiria kwamba mzungumzaji amekumbuka jambo. Data Na. 15 kutoka katika mazungumzo yaliyofanywa katika kijiwe cha kahawa inadhihirisha maana tofauti iliyochanuzwa kutokana na athari ya kiimbo:

Data Na. 15:

50. A. ...Ile barabara imeshazidiwa.
51. B. (0.5) Ipi?
52. A. Si hii ya kwenda Mbezi mpaka Kibaha.
53. B. Mh::, ile haifai kabisa yaani.=
54. A. = Kabisa, sasa hivi unaweza tumia hata masaa manne hiki kipande cha kutoka Kimara mpaka Kibaha...

Chanzo: Mazungumzo katika kijiwe cha kahawa, Dar es Salaam (2018)

KIPRA *mh* katika Data Na. 15 mstari wa 53, kinasemwa kwa kiimbo cha kukumbuka, kikihusisha mwendelezo wa sauti /h/ (Mh::). Maana inayochanuzwa kutokana na kiimbo hicho ni kuashiria kwamba mzungumzaji amekumbuka jambo au ametoka katika hali ya kutoelewa kwenda katika hali ya kuelewa jambo.

5.0 Hitimisho

Kwa ujumla, imethibitika kwamba kiimbo kina athari kwenye maana zinazochanuzwa na KIPRA *mh*. Maana tofauti za KIPRA *mh* zilionekana kuchanuzwa kadiri viimbo tofauti vilivyotumika. Makala hii imebaini maana mbalimbali zinazochanuzwa na KIPRA *mh* kutokana na athari ya kiimbo. Maana hizo ni: jibu la swali linalothibitisha jambo; jibu la swali linaloashiria kuafiki kile kinachosemwa; kudokeza kwamba mzungumzaji anasita au hana uhakika na jambo; kuonesha kwamba mzungumzaji anaafiki kile kilichosemwa lakini pia anasisitiza kuhusu jambo hilo; kubainisha kwamba mzungumzaji anakubaliana na kinachosemwa lakini pia anaashiria kuthamini hicho kinachosemwa; kuashiria kwamba mzungumzaji anaanzisha mazungumzo; kuashiria kwamba mzungumzaji anashangaa jambo; kuonesha kwamba mzungumzaji anauliza swali linalomhamasisha mshiriki mwingine wa mazunguzo atoe jibu; kutumika kama mbinu ya kuvuta usikivu na kuisitiza kile kinachosemwa; kumtaka mshiriki mwingine wa mazungumzo arudie alichokisema au kuthibitisha zaidi kama kile alichokisikia ni sahihi au la; kuashiria kwamba mzungumzaji anaitika; kuonesha kuwa mzungumzaji amepatia jambo; kukumbuka jambo au kutoka katika hali ya kutoelewa kwenda katika hali ya kuelewa jambo, na kuonesha dharau. Hata hivyo, ni vyema kuweka bayana kuwa athari za kiimbo kwenye maana za KIPRA *mh* katika makala hii zimekitwa zaidi katika mtazamo wa kipragmatiki. Tafiti nyingine zinaweza kufanywa kuhusu athari za kiimbo kwenye KIPRA hicho kwa kujikita katika taaluma za fonolojia na fonetiki na hivyo kuhusisha uchunguzi zaidi wa kimaabara. Hii itasaidia kutoa ufafanuzi zaidi kuhusu kiimbo na athari zake kwenye dhima hizo.

Marejeleo

- Baumann, S na Grice, M. (2006). "Intonation of Accessibility". *Journal of Pragmatics*. 38:1636-1657.
- Brazil, D. (1997). *The Communicative Value of Intonation in English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coupe-Kuhlen, E na Selting, M. (1996). (Wah). *Prosody in Conversation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Couper-Kuhlen, E na Ford, C. (2004) (wah). *Sound Pattern in Interaction*. Amsterdam: John Benhamins.
- Creswell, J.W. (2014). *Research Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches*. New Delhi: SAGE Publications India Pvt. Limited.
- Egan, O. (1980). "Intonation and Meaning". *Journal of Psycholinguistics*. 9 (1): 23-39.
- Fraser, B. (1999). "What are Discourse Markers?" *Journal of Pragmatics*. Juz. Na. 31: 931-952.

- Gumperz, J.J. (1982). "Contextualization Conventions". Katika J.J. Gumpers (Mh) *Discourse Strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Halliday, M.A.K. (1994). Toleo la 4. *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.
- House, J. (2005). "Constructing a context with Intonation". *Journal of Pragmatics*. 3(8):1542-1558.
- Kawulich, B. B. (2006). "Participant Observation as a Data Collection Method". Katika *Forum: Qualitative Social Research*. Imesomwa Tarehe 25 Julai, 2018 kutoka katika <http://www.qualitative-research.net/fqs/>.
- Kibiki M.J. na Malangwa, P.S. (2019). Athari za Kiimbo kwenye Maana za Kialami Pragmatiki *eh* katika Mazungumzo ya Kiswahili. *Jarida la Kimataifa la Isimu ya Kibantu*. Juz. 2, Toleo la 2: 62-78.
- Kibiki, M.J (2020). Uchambuzi wa Vialami Pragmatiki katika Kiswahili cha Mazungumzo. Tasnifu ya Uzamivu (Hajachapishwa). Chuo Kikuu cha Dar es Salaam.
- Kreidler, C.W. (2002). *Introducing English Semantics*. Toleo la 2. London: Routledge.
- Massamba, D.P.B., Kihore, Y.M. na Msanjila, Y.P. (2013). *Fonolojia ya Kiswahili Sanifu (FOKISA): Sekondari na Vyuo*. Dar es Salaam: TUKI.
- Nasir, S.H. (2017). "The Interpretation of Discourse Markers *ya* 'yes' and *nggak* 'no' in Indonesia". Tasnifu ya Umahiri (Hajachapishwa). Chuo Kikuu cha Radboud.
- Pierrehumbert, J na Hirschberg, J. (1990). "The Meaning of Intonational Countours in English".
Katika Philip, R., Cohen, J.M. na Epollack, M. (Wah). *Intentions in Communication*. Cambridge: MA: MIT Press.
- Ponera, A.S. (2019). *Misingi ya Utafiti wa Kitaamuli na Uandishi wa Tasnifu*. Dodoma: Central Tanganyika Press.
- Psathas, G. na Anderson, T. (1990). "The Practices of Transcription in Conversation Analysis." *Semiotica*. Juz. Na. 78, Toleo la 1/2: 75-99.
- Schegloff, E. (1998). "Reflections on Studying Prosody in Talk in Interaction". *Language and Speech*. 41: 235:263.
- Snow, D. na Balog, H. (2002). "Do Children Produce the Melody Before the Words? A Review of Developmental Intonation Research". *Lingua*. Juz. Na.112: 1025-1058.
- Wichmann, A. (2004). *Intonation in Text and Discourse: Beginnings, Middles and ends*. London: Longman.
- Winnerstorm, A. (2001). *Music in Everyday Speech*. Oxford: Oxford University Press.

Kiambatisho

Kiambatisho hiki kinahusu alama mbalimbali zilizotumiwa kunukuu mazungumzo. Alama hizo ni kwa mujibu wa Psathas na Anderson (1993) na nyingine alizibuni mtafiti.

Alama za Unukuzi kwa Mujibu wa Psathas na Anderson (1993)	
ALAMA	MAANA
Namba 1- 54	Tamko la mzungumzaji mmoja au zamu tofauti za kuzungumza.
A, B, C	Kuwakilisha Majina ya wazungumzaji.
Herufi kubwa katika silabi au neno (Mfano, CHENJI)	Maneno yaliyosemwa kwa kuongezeka kwa sauti kuashiria msisitizo.
(())	Kufafanua matendo yanayofanywa na washiriki wa mazungumzo.
=	Mfululizo wa uzungumzaji; mzungumzaji wa pili ameanza kuzungumza mara tu baada ya mzungumzaji wa kwanza kumaliza au mzungumzaji huyohuyo ameongea jambo moja na kisha akaongea jambo jingine bila kupumzika.
Namba zilizowekwa katika mabano kwa mfano (0.5).	Muda wa ukimya.
:	Kiwango cha urefushaji wa silabi. Nukta pacha zitaongezeka au kupungua kutegemea na kiwango cha urefushaji wa silabi husika.
—	Mstari unaowekwa juu ya neno au silabi umetumika kuashiria kiimbo cha maelezo (mfano mh).
—	Mstari unaowekwa chini ya neno, silabi au sauti umetumika kuashiria mkazo (mfano mh).
,	Kiimbo cha kuendelea.
?	Kiimbo cha swali.
!	Kiimbo cha mshangao
↑	Kiimbo cha kupanda
↓	Kiimbo cha kushuka
...	Baadhi ya mazungumzo yameondolewa.
Alama za Unukuzi Alizozibuni Mtafiti	
̄	Kiimbo cha dharau
(°)	Kiimbo cha kubembeleza au cha upole
h	Sauti inayosemwa kwa msikiko hafifu